

УДК 94(477+436)«19»(045)

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.32.2026.363230>

В. М. ВАСИЛЬЧУК

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії і туризму,
Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ)

e-mail: vladimir_vasyl@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6753-4686>

Г. М. ВАСИЛЬЧУК

доктор історичних наук, професор,

в. о. ректора Національного університету фізичного виховання і спорту України
(Україна, Київ)

e-mail: historyhena@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3023-6682>

ГРОМАДСЬКА ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ «ВЕЛИКОГО» ЙОГАННА КОРНІСА І НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Анотація.

Метою поданої наукової розвідки є висвітлення та комплексне дослідження особливостей громадської діяльності та підприємницького досвіду Й. Корніса, аналіз впливу непересічного менонітського господарського укладу на процеси соціально-економічних зрушень та модернізації на Півдні України ХІХ-ХХ ст. Адже загальновідомо, що бурхливий розвиток та стрімке розширення кількості колоній та протестантського населення, їх якісні зміни, не в останню чергу, було пов'язане з такими історичними особам та родинами, як Корніси, Фальц-Фейни, Фольборти, Шлейфери, Штейнгелі, Шмідти та ін. У зазначеному сонмі визначних постатей менонітського населення Півдня України, прізвище Корнісів займає вагоме місце. **Методологія** дослідження спирається на загальнонаукові (аналітичний, системний, структурний) та спеціально-історичні (джерелознавчий, компаративний, проблемно-хронологічний, ретроспективний) методи, які сприяли неупередженому та достовірному підходу до аналізу конкретних фактів історії менонітської родини та демонстрації логіки розвитку особистості в історичному процесі. **Наукова новизна** опрацьованого матеріалу та отриманих результатів полягає в намаганні виокремити деякі специфічні чесноти та таланти героя нашої розвідки, які дозволили йому стати не лише великим землевласником, але й реформатором-підприємцем авторитет та вплив якого став прикладом для багатьох поколінь пасіонаріїв українського Півдня.

Результати дослідження. Акцентована увага на особистому внескові видатного громадського діяча Й. Корніса – одного із засновників створення менонітських поселень Таврійської губернії. Підкреслено що, німці-меноніти органічно влилися в економічне життя регіону, зробивши значний внесок в соціально-економічний розвиток Півдня України. Німецькі переселенці змогли створити агрономічний комплекс, що включав виробництво сільськогосподарської продукції та підприємства з її переробки. Вони принесли в економіку, культуру України свій досвід, свої знання та світогляд.

Ключові слова: Й. Корніс, німецькі колоністи, меноніти, міграції, переселенський рух, південноукраїнські землі.

V. M. VASYLCHUK

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head
of the Department of History and Tourism,
Kyiv National Linguistic University (Ukraine, Kyiv)

e-mail: vladimir_vasyl@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6753-4686>

G. M. VASYLCHUK

DrSc (Historical), Acting Rector of the National University of Physical Education and Sports of Ukraine (Ukraine, Kyiv)

e-mail: historyhena@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3023-6682>

PUBLIC AND ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES OF THE “GREAT” YOGAN KORNIS IN UKRAINIAN LANDS IN THE FIRST HALF OF THE XIXth CENTURY

Abstract.

The purpose of the presented scientific research is to highlight and comprehensively study the features of public activity and entrepreneurial experience of J. Kornis, to analyze the influence of the extraordinary Mennonite economic system on the processes of socio-economic changes and modernization in the South of Ukraine in the XIX-XX centuries. After all, it is well known that the rapid development and rapid expansion of the number of colonies and the Protestant population, their qualitative changes, not least, were associated with such historical figures and families as the Kornis, Falz-Feyns, Folborts, Shleifers, Steingels, Schmidts, etc. In the above-mentioned list of prominent figures of the Mennonite population of the South of Ukraine, the Kornis surname occupies a significant place. **The research methodology** is based on general scientific (analytical, systemic, structural) and special-historical (source-based, comparative, problem-chronological, retrospective) methods, which contributed to an unbiased and reliable approach to the analysis of specific facts of the history of the Mennonite family and the demonstration of the logic of the development of the individual in the historical process. **The scientific novelty** of the processed material and the obtained results lies in the attempt to single out some specific virtues and talents of the hero of our investigation, which allowed him to become not only a large landowner, but also a reformer-entrepreneur, whose authority and influence became an example for many generations of passionaries of the Ukrainian South. **Research results.** The emphasis is on the personal contribution of the prominent public figure J. Kornis – one of the founders of the creation of Mennonite settlements in the Tavia province. It is emphasized that the German Mennonites organically joined the economic life of the region, making a significant contribution to the socio-economic development of Southern Ukraine. German immigrants were able to create an agronomic complex that included the production of agricultural products and enterprises for its processing. They brought their experience, knowledge and worldview to the economy and culture of Ukraine.

Keywords: J. Kornis, German colonists, Mennonites, migration, resettlement movement, southern Ukrainian lands.

Вступ. В історії суспільства важливими чинниками, які впливають не лише на демографічні параметри населення, а й на життєдіяльність країн в цілому, є міграційні процеси. Сьогодні цікавим є накопичений досвід минулих століть на українських землях, зокрема під час здійснення заселення їх німецькими колоністами. Насамперед – культурна та економічна інтеграція німців-менонітів на Півдні України. Україна подарувала світові багато талановитих людей – мислителів, архітекторів, письменників, підприємців та ін. Аналіз та висвітлення досвіду минулих поколінь в історії українського державотворення допомагає нам краще усвідомити, хто ми є, звідки прийшли та що ми можемо передати своїм нащадкам. У зв'язку з цим історія етносу – це більше, ніж просто набір подій чи фактів з минулого. Це жива спадщина, яка формує нашу ідентичність, дає впевненість у собі та допомагає знайти зв'язок з минулим. Знання своєї історії є важливим не лише для нашого власного розвитку, а й для майбутніх поколінь, які матимуть можливість дізнатися більше про свої корені, традиції та цінності.

Так, становлення Південної України мало свої політичні, економічні, соціокультурні і, що найбільш важливо, етнічні особливості. Процес активного заселення й господарчого освоєння цієї території відбувався в два етапи: від кінця

XVIII ст. й до скасування кріпосного права, а потім від 1861 по 1917 рр. – період становлення та розвитку в регіоні ринкової економіки (*Менонітська громада, с. Гальбштадт (Молочанськ) Молочанського менонітського округу/Бердянського повіту Таврійської губернії*, 1804-1919). Заселення Південної України закордонними мігрантами відбувалося на пільгових умовах, що були продиктовані військово-стратегічними міркуваннями (Замуруйцев, 2001, с.67-68).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури свідчить про значний обсяг науково-дослідницьких матеріалів, отриманих у процесі визначення місця поліетнічності у вітчизняній історії. Ступінь об'єктивності викладеного на сторінках праць матеріалу залежав від часу їх написання. Так, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. виникає зацікавленість до вивчення етнічного складу території України, що було пов'язано зі значним припливом іноземних громадян. Перші напрацювання про німецькі колонії, були історика, економіста, громадського діяча А. Скальковського (1850), який вивчав Новоросійський край та аналізував різні показники їх економічного і соціального розвитку. Дослідник ґрунтовно виділив три системи раціонального господарювання на Півдні України і слушно назвав менонітську найуспішнішу із них. У праці академіка Д. Багалія (1889) підкреслювалось, що всі дослідники новоросійської старовини повинні будуть звертатися до праць Скальковського, як до багатої скарбниці цінних матеріалів, що ніколи не втрачають свого значення.

Особливо маємо відзначити роботу «Die Chortitzer Mennoniten» дослідника Д. Еппа (1889) – першого менонітського історика та його ґрунтовний історичний твір «Johan Cornies» де автор дуже вдало дав характеристику Й. Корнісу – «титан», «благодійник людства», «дійсний християнин», «людина з заліза та сталі», та ін. Д. Епп вважав, що діяльність Й. Корніса стала початком успіху розвитку менонітів на новій батьківщині.

На стику джерелознавих та історіографічних студій знаходимо вагомий дослідження Й. Корніса (2015а; 2020b). Так, одна з його відомих робіт про стан господарств в Молочанських менонітських округах в 1843 р. Також, у 1839 р. автор зробив унікальним опис інших поселенців – секти молокан на р. Молочній та вказав на їх працьовитість, тверезий спосіб життя, ефективні способи ведення господарства тощо. Через роки відновлений рукопис Й. Корніса був виданий (Грибовський, 2019). Всі його нароби і сьогодні мають наукове значення для сучасних учених-істориків. Так, науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського-Н. Сейтяг'яєв у статті «Форма і жанрова належність першого розділу «Уривків з ногайського епосу» з рукописного збірника «Абу-л-Газі. Родовід тюрків» (2025 р.) згадує повідомлення, частина якого, запозичена з публікації Й. Корніса 1836 р. (Сейтяг'яєв, 2025, с. 28–29).

Заслугує на увагу ґрунтовна докторська дисертація Н. Венгер (2010), в якій розглядається менонітське підприємництво як феномен в економічному розвитку країни, досліджується історія менонітських промислових династій кінця XIX – початку XX ст.

Серед нарбок зарубіжних дослідників можна виділити дослідження угорського письменника та історика Д. Далога «Geschichte der Russlanddeutschen. Von Katharina der Großen bis zur Gegenwart» (2014). Автор не тільки опрацював багато першоджерел, але також проаналізував відносини з владою та оточуючими на нових територіях. Наукова цінність праць має головне це збереження цінної інформації про німців-менонітів. Так, професор історії Університету Нью-Йорка во Фредонії Стейплз Джон розкрив деякі аспекти громадської діяльності меноніта-реформатора Й. Корніса.

Характерною рисою зацікавленості наукової спільноти означеними питаннями є участь у напрацюванні історіографічного спадку представниками архівної та краєзнавчої спільнот: (Величко, 2014; Дик, Крылов, & Крылова, 2018).

Джерельна база дослідження представлена значним комплексом матеріалів, опублікованих українською, німецькою мовами та документів з архівів. Загалом у більшості своїй вони є оригінальними, відзначаються автентичністю і мають достатній рівень репрезентативності. Це дозволяє, зокрема, дослідити цілу низку важливих, але ще й досі не з'ясованих питань.

Метою статті є висвітлення та комплексне дослідження особливостей громадської діяльності та підприємницького досвіду Й. Корніса, аналіз впливу непересічного менонітського господарського укладу на процеси соціально-економічних зрушень та модернізації на Півдні України XIX–XX сторіч. Адже загальновідомо, що бурхливий розвиток та стрімке розширення кількості колоній та протестантського населення, їх якісні зміни, не в останню чергу, було пов'язане з такими історичним особам та родинами, як Корніси, Фальц-Фейни, Фольборти, Шлейфери, Штейнгелі, Шмідти та ін. У зазначеному сонмі визначних постатей менонітського населення Півдня України, прізвище Корнісів займає вагоме місце. Йоган Корніс I став не тільки фундатором відомої династії менонітів-господарників, але й залишився, через свою вдачу та підприємницький хист найбільш відомою фігурою на історичному тлі цієї родини.

Методологія дослідження спирається на загальнонаукові (аналітичний, системний, структурний) та спеціально-історичні (джерелознавчий, компаративний, проблемно-хронологічний, ретроспективний) методи, які сприяли неупередженому та достовірному підходу до аналізу конкретних фактів історії менонітської родини та демонстрації логіки розвитку особистості в історичному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загально відомо, що південний регіон з його чорноморсько-азовськими портами і транспортною та складською інфраструктурою відіграв в історії України роль, що далеко виходила за межі його суто економічного значення. Цій позитивній тенденції почала значно сприяти колонізація земель Південної України в кінці XVIII – першої половини XIX ст., особливе місце заняли меноніти. За походженням вони були фрізами і фламандцями, приверженцями одного з руху анабаптизму, що зародився в Голландії в XVI ст. Сторонників Менно Симонса (1496-1561) преслідували за їх релігійні переконання, тому вони переїхали в Пруссію, де їм надали землі (Мешков, 2017).

28 липня 1763 р. Катерина II Софія Августа Фредеріка Ангальт-Цербстська (Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst-Dornburg), на другий рік правління видає маніфест про запрошення німецьких колоністів. Це набуло величезного розголосу в Європі. 7 вересня 1787 р. згідно спеціального указу імператриці Катерини II поселенцям менонітам були даровані соціально-економічні привілеї та пільги. Таким чином, вони побачили шанс на ліпше життя. Так, їх поселили на правому березі Дніпра в районі Хортиці. Це сприяло створенню найбільшої колонії менонітів у Таврійській губернії поблизу р. Молочні Води.

У другій половині XIX – на початку XX ст. заможність сільськогосподарських колоністів, менонітів-емігрантів, німецьких поселенців безперервно зростала. За даними директора «Інституту всесвітньої історії Національної академії наук України» А. Кудряченко, у 20-ті рр. XIX ст. у Херсонській губернії знаходилося 40 поселень, Таврійській – 50, Катеринославській – 26, а в 1915 р. відповідно ця кількість досягла 182, 329 та 233 колонії. За переписом 1897 р., у селах південноукраїнського регіону проживало 263,4 тис. осіб німецької національності (Смолій, 2012, с. 26).

Говорячи про менонітів, ми через історичну особистість Й. Корніса маємо уяву про самоврядування та організацію німців-менонітів Таврійської губернії. Він сприяв активізації життя на південних територіях, особливо в питанні місцевого самоврядування німців колоністів.

Як писали співвітчизники про Корнісів у числі менонітів є родини, які прийшли в нашу батьківщину, не маючи нічого, крім праги праці та господарських знань, а нині користуються величезними багатствами. Прізвище Корніс користуються загальною повагою. Й. Корніс, з самого прибуття, до теперішнього часу, постійно були головою меноністських колоній. Чесність, здоровий глузд, геніальні здібності в науках господарства і в практиці позитивного життя, нарешті Європейська вченість, доказом якої є його твори в галузі господарства і сільської промисловості, все це характеризує представника менонітів.

Йоганн Йоганович Корніс (Yohann Yohanovych Kornis) народився 20 червня 1789 р. у селі Бервальде, під Гданськом, у Речі Посполитій, в сім'ї Йоганна Корніса, і Марії Классен. Це був другий брак і у них народилося шість дітей, з яких вижило четверо: Йоганн Корніс – 2 липня 1789 р.; Петро Корніс – 4 листопада; Давид Кроніс – 13 червня 1794 р. (на цвинтарі у селі Орлове зберігся його надгробний пам'ятник); Генріх Корніс – 12 червня 1794 р.

Через кілька років після народження їхнього першого сина, його батьки переїхали до Шенбаума на Віслінській косі. Однак суперечки з податковими органами змусили старшого Корніса покинути Шенбаум у 1797 р. та переїхати до Мюльхаузена. Він зробив це неохоче, піддаючись тиску, бо навіть останнім часом у цьому регіоні Пруссії можна було почути приказку за слушної нагоди: «Він має рацію, Корніс повинен покинути Куршську косу!» Це був жорсткий рід, з якого виріс молодий Нейс, людина з хребтом та силою волі, яку ми відносно рідко зустрічаємо сьогодні в цю епоху жіночності та нервозності (Cornies, 1909, p.5).

Батько Й. Корніса багато років був моряком у порту Данцига і, як такий, здійснив далекі морські подорожі на різних торговельних суднах, подорожував світом, багато пережив і навіть став свідком жаків великого Лісабонського землетрусу. Він кидав якір у багатьох іноземних портах. Пізніше став власником невеликого готелю. Але, він весь час мріяв про переїзд в інше місце для життя своєї родини (Белікова, 2013, с.60-61).

У 1803-1804 р. велика хвиля менонітів мігрувала на Південь України. У листі «Експедиції державного господарства» на ім'я міністра внутрішніх справ графа Ф. Кочубея від 9 грудня 1804 р. доповідалося про згоду Таврійського губернатора передати вільні землі на р. Молочній Мелітопольському повіту Новоросійської Контори Опікунства для заселення їх менонітами (*Протокол засідання Таврійської губернської палати*, 1804, арк. 6-7). Отже, до 1806 р. в басейн річки Молочної із Пруссії переселилося 365 родин менонітів. Серед них була родина Корнісів. Вони переїхали до Таврійського губернаторства, де меноніти Молочни розпочали нове велике поселення.

На 1804 р. припадає початок історії міста Молочанськ. Засновниками була 21 менонітська родина фламандського походження з Пруссії. Поселення входило до складу Молочної колонії і лежало на східному березі ріки Молочна. Спочатку його назва була Гальбштадт (Halbstadt), що в перекладі з німецької означає «Півмісто». З часом воно стало столицею менонітів ([Історія рідного краю – Молочанська громада, 2024](#)).

Родина Корнісів оселилася там на торфовищі Орлово і зайняла садибу номер 7 на головній вулиці, навпроти школи. Для всієї родини настав важкий, суворий час.

Невеликий капітал, який вони привезли з Пруссії, приблизно 1000 карбованців, зменшувався. Корніси, як і всі інші, також отримали свої 65 дес. землі, деревини для житла та певної фінансової допомоги, яка, однак, через урядовий графік платежів невеликими частинами, зазвичай одразу використовувалася для покриття найнеобхідніших, виснажливих витрат (Cornies, 1909, p.8).

Таким чином, 1806 р. сім'я Корнісів поселилась в селі Орлово Молочанського менонітського округу. Батько сім'ї зміг надати своїм нащадкам освіту. Й. Корніс – старший син у родині – відрізнявся здібностями та допитливістю, був талановитим та розумним.

В селі Орлово Й. Корніс працював у мірошника, потім зайнявся торгівлею, продаючи у портових містах Криму продовольчі продукти, куплені у німецьких колоністів (Задерейчук, 2008, с.149–150). У 1809 р. на орендованих землях Корніс організував велике вівчарське господарство. 1811 р. він одружився з Агнес Классен, і в 1813 р. побудував для своєї родини садибу в Орлові. 1812 р. Корніс на 505 десятинах орендованої землі заснував хутір Юшанли (сьогодні село Лагідне Токмацького району). Пізніше в історії села були різні назви: Корніса, Янсцена, Лекаренко, Кірова. В Лагідному розташований маєток, який можна назвати одним із найцікавіших у Запорізькій області. Але, на жаль на сучасному етапі, він потребує уваги та реставрації, що є частиною спадщини історії менонітської громади цього регіону. Дослідникам відомо що, його збудував відомий менонітський землевласник та селекціонер Йоган Корніс I, а саме так його можна називати через традицію Корнісів додавати до імені старшого сина в родині, якого називали традиційно Йоган, римську цифру. Й. Корніс володів більш ніж 33000 тисячами гектарів землі для ведення сільського господарства (Дик, Крылов, & Крылова, 2018, с. 79–80).

У 1816 р. Гальбштадт став адміністративним центром Молочної колонії. Менонітами було створено та працювали малі мануфактури та цехи: броварня, водяний млин, фабрика з пошиття одягу, фарбувальна майстерня, горілчаний цех; на півночі містечка висадили плантацію дерев, розвивалось фермерське господарство. Сади добре укладалися висловлюючи похвалу меннонітам, попросив їх вирощувати більше дерев. 1828 р. цар Микола I, підтримав розпочату справу і своїм указом зобов'язав регіональну владу створювати програми з посадки лісових насаджень по всій губернії. План цей було легше затвердити на папері, ніж втілити практично. З'явилися великі проблеми де брати саджанці дерев. Були відсутні фахівців, які знають, як садити, рости та пересаджувати дерева. 1831 р. план посадки лісових насаджень у степу зупинився (Маленков, 2026).

Але, ще у 1830 р, на невеликій ділянці своїх земель Й. Корніс посадив лісові дерева. У зв'язку з цим, було створено Меннонітське товариство сприяння розповсюдженню лісо-, садо-, шовківництва та виноградарства, довічним головою якого був призначений Й. Корніс. Перед ним було поставлено завдання керувати поширенням лісових насаджень у менонітській колонії, при цьому очікувалося, що сусідні громади приєднаються до цієї роботи (Стейплз, 2017, с. 18–19).

Цікаво що, земля де Й. Корніс заснував хутір Юшанле на р. Молочній, не належали йому на момент заснування ферми. Це була коронна земля, орендована на невизначений термін, яку уряд міг будь-коли вилучити у нього. Проте він розвивав ферму і вона стало зразком для інших. Це, та все інше, що доводилося йому приписувати, зрештою було доведено до відома Імператорської Величності. Після цього, у 1836 р. імператор Микола I дарував Корнісові 500 десятин землі, на якій було побудовано Юшанле. (Він орендував степ з 1812 по 1836 рік). Цей вияв імператорської милості лише ще більше підживлював його енергію. Він хотів довести,

що він гідний дару благодаті, і тому ще більше працював над удосконаленням та розвитком своєї зразкової ферми (Cornies, 1909, р. 28).

Відверто кажучи, багато менонітів по різному відносилися до цієї справи. Й. Корніс за підтримки держави змушував їх вирощувати дерева, але багато хто в глибині душі ставився до цього вкрай негативно. У приватних розмовах із представниками влади Й. Корніс говорив, що якщо середньостатистичного менонітського фермера залишити без нагляду, він так і залишиться «простим селянином з обмеженим кругозіром, який не здатний мислити проникливо». У 1842 р. деякі консервативно налаштовані меноніти настільки роздратовані вимогами Й. Корніса, що спробували організувати його посилення в Сибір (Стейплз, 2017, с. 19).

Але, успіхи менонітів у поширенні лісових насаджень було досягнуто в першу чергу завдяки Й. Корнісу та його таланту керівника. Він спланував процес, надавав посадковий матеріал, керував проектом та змушував інших менонітів виконувати поставлені завдання. Так, успіх моделі полягав не так у самих посаджених деревах, як у поєднанні зусиль талановитого керівника та державної підтримки.

Отже, ХІХ ст., це час заснування державних лісових осередків на Півдні України, а саме Велико-Анадольська (очільник В. Графф) показова плантація, та Старобердянське лісництво (очільник Й. Корніс). У 1841 р. за сприяння графа Кисельова Й. Корніс заклав Старобердянське лісництво, площа якого сягала 1132 га. Але, передісторія це необхідно було вибрати місце для закладки показової лісової плантації у Таврійській губернії з метою практично навчати селянських хлопчиків деревоводству і садівництву, і через те, як і відпусткою з плантацій лісів і фруктових саджанців, поширити лісівництво і садівництво в селищах державних селян новоросійського краю» (Гришко, 2007, с. 108–109).

У 1846 і 1847 роках на лісових плантаціях, які склалися під наглядом Й. Корніса працювали робітники з 12 товариств Бердянського та Мелітопольського округів Таврійської губернії. Так, до 8 липня 1846 року сільськими товариствами були вислані на роботи 3809 чол., а до 29 вересня 1847 року – 2619 чоловік. Таврійська палата державних маєностей направила дозвіл Корнісу і затвердила кошторис для продовження роботи по влаштуванню зразкової плантації (Величко, 2014). Меноніти були першими в степу хто почав насадження лісосмуг з метою захисту наділів від вітрового висушування. Лісові насадження змінювали мікроклімат, сприяли збільшенню зволоження та надавали матеріал для всіх поселень цього краю.

Авторитет Йоганна Корніса як освіченої авторитетної людини був поза будь яких сумнівів, адже на піку своєї діяльності він був обраний членом–кореспондентом ученого комітету Міністерства державних маєностей (*Лист від Міністерства державного майна члену-кореспонденту повітового комітету міністерства Йогану Корнісу про затвердження направлення на роботи працівників з волостей губернії в Бердянське степове лісництво та затвердження кошторису*, 1847).

У цьому контексті особливий інтерес викликають роздуми Т. Шевченка у вірші «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні мое дружнє посланіє» він зазначив: «І на Січі мудрий німець картопельку садить» (2001, с. 253). Цікаво, що «Посланіє» Т. Шевченка – це звертання не тільки до сучасників поета, а й до нас з вами.

Особливо уважно, менонітська громада дбала про освіту в своїх поселеннях. Оскільки саме від освітнянської справи залежить як майбутнє окремого поселення менонітів, так і держави в цілому. У зв'язку з цим, у 1835 р. була заснована середня школа. 1895 р. в центрі міста збудована нова будівля середньої школи. Спочатку навчання проводилось у початковій та середній школах, згодом було створено

педагогічний коледж, жіноча школа (1882 р.), школа медичних сестер Морія (1909 р.), торгівельна школа та ін. (Історія міста – Молочанська громада, 2023).

У 1845 р. Міністерство державних майнов звернулося до Й. Корніса з проханням про навчання фахівців із числа селян. Він активно взявся за роботу і до серпня найняв перших двох працівників, менонітів Германна Судермана як контролера і Пітера Фаста на посаду головного лісника. У жовтні він додав третього працівника. На 1847 р. було 16 учнів. В цьому році Й. Корніс звітував Міністерству про величезні досягнення за минулий рік: Завершено будівництво будинку для сторожа та головної будівлі, в якій знаходилися адміністративні приміщення, а також житло для Фаста, Судремана та їх сімей (Васильчук, 2018, с. 133–134). Добігає завершення будівництво казарми для учнів (залишилося добудувати дах). Зорано та засаджено чотири десятини: близько 2000 дерев взято з менонітської колонії, насіння для решти дерев – шовковиць, акацій та в'язів – надано Міністерством. Викопано дві криниці. Закінчено комору для худоби, приміщення каретника та підсобне приміщення для зберігання садового інвентарю (Стейплз, 2017, с. 20). Отже, це лісництво, яке ми бачимо сьогодні.

Й. Корніс увійшов в історію як археолог, дослідник, який проводив розкопки на Півночі Азовського моря. Він займався цією справою протягом трьох років – з 1842 по 1844 р. – розкопав 13 курганів неподалік гирла Молочної. Науковець О. Крилов у своїй статті «Кургани Йоганна Корніса» наводить таблиці опису міст розкопок і перелік знайденого в цих курганах. Він пише, що у вересні 1842 р. на правому березі на р. Молочні, 8,5 км. від Мелітополя на землі хутора Ташенак, розкопаний найбільший могильний пагорб у цьому районі. Вміст кургану Залізний глечик поруч із людським скелетом; глибина 62 см під землею. Кістки коней, лисиць та вовків. Далі він вказує, що 12 км від Мелітополя у групі приблизно 30 курганів, на глибині 45 см цілий скелет коня, спалені кістки, зуби коней, вугілля та попіл. Глибше, на рівні 60 см, людський скелет під шаром землі, у бічній печері могили. Глиняний глечик, дерев'яна ложка, шовкова парча, полотно, мідний браслет із позолотою). Закопані інструменти чи шаблі (Urqu, 1989).

Автор статті далі пише, що на правому березі струмка Корсак, між ногайським селищем Укон-СасикТогун (сучасне с. Ботієво) та морем приблизно 4,5 км завдовжки група з 3-х насипів. Це один із 102 могильних пагорбів, які утворюють найпівденнішу по відношенню до моря групу. Під землею, у виїмці скелет людини. Шкіряна сумка з берести, заповнена шматочками ножів та кинджалів; залізна булава (так І. Корніс називає залізну, кільцеподібну вкладку, яка прикріплювалася, ймовірно, до основи стрижня або мотузки та служила ударною зброєю). Береста із закопаними прикрасами. У ногах мідний польовий котел разом з тонкою дерев'яною оболонкою, що точно входить до нього; стремено .

А. Крилова розкриває цікавої сторінки життя Й. Корніса, використовуючи єдиний відомий документ щодо розкопок (Крылова, 2017, с.88). Це німецькомовна стаття П. Кеппена «Коротка розповідь про відкриті курганів у роках 1842–1844 на Півночі Азовського моря». Нажаль ми не знаємо яка доля знахідок І. Корніса? Це питання залишається відкритим.

Й. Корніс працював буквально до останніх моментів свого свідомого життя. В останні дні він, був змушений опрацьовувати свою велику кореспонденцію дуже скрупульозно. Так, 6 березня 1848 р. за кілька днів до смерті він опрацював останній лист Таврійської палати державного майна члену-кореспонденту повітового комітету міністерства Йогану Корнісу про направлення до Бердянського лісництва каталогів рослинності.

13 березня 1848 р. помер Й. Корніс І. 16 березня, день похорону Й. Корніса І відвідуваність була надзвичайною. Зблизька і здалеку люди приїжджали щоб провести його в останній путь і віддати належне йому. В селі Орлов Мелітопольський район Запорізька область на його могилі стоїть пам'ятник у вигляді обламаної мармурової колони, «на знак того, що його праця не була завершена» (Маленков, 2026).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, за всю історію свого перебування на теренах України німецькі поселенці зробили вагомий внесок у політичний, соціально-економічний та культурний розвиток нової батьківщини. Можна стверджувати, що історія менонітів стала невід'ємною частиною як історії розвитку німецьких поселень Південної України, так і загалом усієї країни. Господарський досвід менонітських громад в Європі забезпечив їх навичками не лише аграрної, що було вельми необхідним на початковому етапі колонізації, але й підприємницької діяльності. Місцеве населення переймало позитивний досвід господарювання, нові технології у будівництві та сільському господарстві.

Однією з найбільш яскравих постатей соціально-культурного та економічного середовища менонітського населення Півдня України був «Великий» Корніс – Йоган Корніс І. Його природні таланти, ґрунтовна освіта, підприємницьких хист, адміністративні здібності, дозволили йому не просто піднятися на рівнем тогочасного розвитку економіки, аграрної науки та суспільних уподобань, але й залишити по собі величезний пласт здобутків та напрацювань.

Конфлікт інтересів

Автори не мають потенційного конфлікту інтересів, який би міг вплинути на рішення про опублікування цієї статті

Використання штучного інтелекту

Не використовувався.

ЛІТЕРАТУРА

- Багалеї, Д. И. (1889). *Колонизация Новороссийского края и первые шаги по пути культуры*. Исторический этюд. Киев : Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого.
- Белікова, М. (2013) Село Владівка Чернігівського району Запорізької області: Історія виникнення та розвитку. У *Рідне село в історичній долі України*: зб.наук. пр. (с. 159–165), 5, Дніпропетровськ: Вид-во Придніпров'я.
- Белікова, М.В. (2005). *Менонітські колонії півдня України (1789–1917 рр.)*: Дис... канд. іст. наук. Запоріжжя.
- Васильчук, В. (2018). Німецькі імена в історії України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія*, 1 (2), 131-136.
- Величко, О. (2014, 4 грудня). Засновник Бердянського степового лісництва Йоганн Корніс. *Державний архів Запорізької області*
<https://www.archivzp.gov.ua/ru/l-r-62718978>
- Венгер, Н. В. (2010). *Менонітське підприємництво та модернізація Півдня Російської імперії (1789-1917)* [Автореф. дис. докт. істор. наук, Дніпропетровський національний ун-т ім. Олеся Гончара].
- Венгер, Н. (2023). Йоганн Корніс і проєкт стажування молоді з середовища державних селян у менонітських колоніях України (1839–1870). *Сучасні дослідження з німецької історії*, 49, 57–73.

- Венгер, Н. (2017). *Питання німецької історії* : зб. наук. пр. Донецьк : РВВ ДНУ
- Грибовський, В. (2019, 18 серпня). Молочні Води, Шлаттерові береги. *Український тиждень*.
<https://tyzhden.ua/molochni-vody-shlatterovi-berehy/>
- Гришко, С. В. (2007). Історико-географічний аналіз утворення і розвитку Старобердянського лісництва *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. Вінниця, 14*, 108–113.
- Дик, М., Крылов, Н., & Крылова, А. (2018). Мелитопольские Корнисы. *Мелитопольский краеведческий журнал, 11*, 77–82.
- Задерейчук, І.П. (2008). Організаційно-правова діяльність Йогана Йогановича Корніса. *Форум права, 1*, 147–152.
- Замуруйцев О.В. (2001). Німецька колонізація Півдня України наприкінці XVIII ст. *Вісник КЛУ, 4*, 64–72.
- І на Січі мудрий німець картопельку садить»: як міноніти опинились у Запоріжжі? (2017, 22 листопада). *Запоріжжя. Сім шляхів до пригод*.
<https://zaporizhzhia.city/legends/hto-zh-taki-menoniti-ta-yakim-chinom-voni-opinilis-u-zaporizhzhii>
- Історія міста – Молочанська громада (2023, 24 березня)
<https://molochanska-gromada.gov.ua/istoriya-mista-09-25-39-24-03-2023/>
- Історія рідного краю – Молочанська громада (2024, 9 січня)
<https://molochanska-gromada.gov.ua/istoriya-ridnogo-kraju-15-28-15-09-01-2024/>
- Кулинич, І.М. & Кривець, Н.В. (1995). *Нариси з історії німецьких колоній в Україні*. Київ : Ін-т історії України НАН України.
- Кудряченко, А. (1994) Німці України: минуле і сьогодення. *Розбудова держави, 5*, 19–23.
- Крылова, А. Н. (2017). Курганы Иоганна Корниса. *Мелитопольский краеведческий журнал, 9*, 86–89.
- Лист від Міністерства державного майна члену-кореспонденту повітового комітету міністерства Йогану Корнісу про затвердження направлення на роботи працівників з волостей губернії в Бердянське степове лісництво та затвердження кошторису* (1847, 8 вересня). Ф.250. (Оп. 1, Спр. 1, Арк. 17), Державний архів Запорізької області.
- Лист Таврійської палати державного майна члену-кореспонденту повітового комітету міністерства Йогану Корнісу про направлення до Бердянського лісництва каталогів рослинна* (1848, 6 березня). Ф.250. (Оп. 1. Спр. 1. Арк. 18). Державний архів Запорізької області.
- Лях, К. С. (2005). *Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – початок XX ст.)* [Дис. канд. іст. наук, Донецький національний університет].
- Маленков, Р. (2026). Що подивитись у Лагідне. Маєток Корніса. *Україна Інкогніта*.
<https://ukrainaincognita.com/mista/lahidne-maietok-kornisa>
- Менонітська громада, с. Гальбштадт (Молочанськ) Молочанського менонітського округу / Бердянського повіту Таврійської губернії, 1804–1919*). Ф.89. (Оп. 1. Спр. 402. Арк. 1-2). Державний архів Одеської області.
- Мешков, Д. (2017). *Життєвий світ причорноморських німців (1781–1871)*. Київ ТОВ Видавництва: Кліо.
- Протокол засідання Таврійської губернської палати* (1804). Ф.81. Таврійсько-Катеринославське губернське управління землеробства і землевлаштування, м.

- Сімферополь Таврійської губернії. (Оп. 1, Спр. 168, Арк. 6-7). Державний архів Запорізької області.
- Романюк М.В. (2002) Землеробство в менонітських колоніях Півдня України (перша половина XIX ст.) *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету, XIV*, 42–46.
- Сейтяг'яєв, Н. С. (2025). Форма і жанрова належність першого розділу «Уривків з ногайського епосу» з рукописного збірника “Абу-л-Газі. Родовід тюрків”. *Сходознавство, 95*, 25–52.
<https://doi.org/10.15407/skhodoznavstvo2025.95.025>
- Скальковский, А. А. (1850). *Опыт статистического описания Новороссийского края: в 2 т. Т.1.* Одесса : Тип. Л. Нитче.
- Смолій, В. А. (відп. ред.) (2021). *Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: історичні нариси.* Київ: Ніка-Центр.
- Стейплз, Д. (2017). Иоганн Корнис и основание Бердянского лесничества. *Питання німецької історії*, 18–21.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pni_2017_2017_6
- Шевченко, Т. (2003). *Зібрання творів: у 6 т.: Т.1. Поезія 1837–1847* (М. Г. Жулинський, Ред.). Наукова думка.
- Brandes, D. (1993). *Von den Zaren adoptiert: Die deutschen Kolonien und die Balkansiedler in Neurussland und Bessarabien 1751-1914.* Muenchen, Oldenburg.
- Cornies, J. (1909). *Züge aus seinem Leben und Wirken. Ein ganzer Mann.* Berdjansk.
- Dalos, G. (2014). *Geschichte der Russlanddeutschen. Von Katharina der Großen bis zur Gegenwart.* Verlag C. H. Beck oHG, München.
- Epp, D.H. (1889). *Chortizer Mennoniten. Versuche einer Darstellung des Entwicklungsganges derselber.* Rosental, Chortitza: Selbstverlag
- Epp, I, Dyck, H. L. & Staples, J.R. (2015). *Transformation on Southern Ukrainian Steppe: Letters and papers of Johann Cornies.* Toronto, Buffalo, London.
- Urry, J. (1989). *None but saints: the transformation of Mennonite life in Russia.* Winnipeg: Hyperion Press Limited. p. 111.

REFERENCES

- Bahalei, D. Y. (1889). *Kolonyzatsyia Novorossyiskoho kraia u pervyye shahy po puty kultury.* Ystorycheskyi etiud. Kyev : Typ. H.T. Korchak-Novytskoho.
- Bielikova, M. (2013) Selo Vladivka Chernihivskoho raionu Zaporizkoi oblasti: Istoriiia vynyknennia ta rozvytku. U *Ridne selo v istorychnii doli Ukrainy*: zb.nauk. pr. (s. 159–165), 5, Dnipropetrovsk: Vyd-vo Prydniprovia.
- Bielikova, M. V. (2005). *Menonitski kolonii pivdnia Ukrainy (1789–1917 rr.): Dys...* kand. ist. nauk. Zaporizhzhia.
- Vasylchuk, V. (2018). Nimetski imena v istorii Ukrainy. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser. Istoriiia, 1 (2)*, 131–136.
- Velychko, O. (2014, 4 hrudnia). Zasnovnyk Berdianskoho stepovoho lisnytstva Yohann Kornis. *Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti*
<https://www.archivzp.gov.ua/ru/l-r-62718978>
- Venher, N. V. (2010). Menonitske pidpriemnytstvo ta modernizatsiia Pivdnia Rosiiskoi imperii (1789–1917) [Avtoref. dys. dokt. istor. nauk, Dnipropetrovskyi natsionalnyi un-t im. Olesia Honchara].

- Venher, N. (2023). Yohann Kornis i proiekt stazhuvannya molodi z seredovyscha derzhavnykh selian u menonitskykh koloniiakh Ukrainy (1839–1870). *Suchasni doslidzhennia z nimetskoï istorii*, 49, 57–73.
- Venher, N. (2017). *Pytannia nimetskoï istorii* : zb. nauk. pr. Donetsk : RVV DNU
- Hrybovskiy, V. (2019, 18 serpnia). Molochni Vody, Shlatterovi berehy. *Ukrainskyi tyzhden*. <https://tyzhden.ua/molochni-vody-shlatterovi-berehy/>
- Hryshko, S.V. (2007). Istoryko-heohrafichnyi analiz utvorennia i rozvytku Staroberdianskoho lisnytstva *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seria: Heohrafiia. Vinnytsia*, 14, 108–113.
- Dyk, M., Krylov, N., & Krylova, A. (2018). Melytopolskye Kornysy. *Melytopolskyi kraevedcheskyi zhurnal*, 11, 77–82.
- Zadereichuk, I.P. (2008). Orhanizatsiino-pravova diialnist Yohana Yohanovycha Kornisa. *Forum prava*, 1, 147–152.
- Zamuruitsev O.V. (2001). Nimetska kolonizatsiia Pivdnia Ukrainy naprykintsi XVIII st. *Visnyk KLU*, 4, 64–72.
- I na Sichi mudryi nimets kartopelku sadyt»: yak minonity opynylys u Zaporizhzi? (2017, 22 lystopada). *Zaporizhzhia. Sim shliakhiv do pryhod*. <https://zaporizhzhia.city/legends/hto-zh-taki-menoniti-ta-yakim-chinom-voni-opinilis-u-zaporizhzi>
- Istoriia mista – Molochanska hromada (2023, 24 bereznia) <https://molochanska-gromada.gov.ua/istoriya-mista-09-25-39-24-03-2023/>
- Istoriia ridnogo kraiu – Molochanska hromada (2024, 9 sichnia) <https://molochanska-gromada.gov.ua/istoriya-ridnogo-kraju-15-28-15-09-01-2024/>
- Kulynych, I.M. & Kryvets, N.V. (1995). *Narysy z istorii nimetskykh kolonii v Ukraini. Kyiv : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy.*
- Kudriachenko, A. (1994) Nimtsi Ukrainy: mynule i sohodennia. *Rozbudova derzhavy*, 5, 19–23.
- Krylova, A. N. (2017). Kurhany Yohanna Kornysa. *Melytopolskyi kraevedcheskyi zhurnal*, 9, 86-89.
- Lyst vid Ministerstva derzhavnogo maina chlenu-korespondentu povitovoho komitetu ministerstva Yohanu Kornisu pro zatverdzhennia napravlennia na roboty pratsivnykiv z volostei hubernii v Berdianske stepove lisnytstvo ta zatverdzhennia koshtorysu (1847, 8 veresnia). F.250. (Op. 1, Spr. 1, Ark. 17), Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti.*
- Lyst Tavriiskoi palaty derzhavnogo maina chlenu-korespondentu povitovoho komitetu ministerstva Yohanu Kornisu pro napravlennia do Berdianskoho lisnytstva katalogiv roslynna (1848, 6 bereznia). F.250. (Op. 1. Spr. 1. Ark. 18). Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti.*
- Liakh, K. S. (2005). *Nimetskomovni kolonisty Pivdnia Ukrainy v multynatsionalnomu otochenni: problema vzaïemodii kultur (XIX – pochatok XX st.)* [Dys. kand. ist. nauk, Donetskyi natsionalnyi universytet].
- Malenkov, R. (2026). Shcho podyvytyts u Lahidne. Maietok Kornisa. *Ukraina Inkohnita*. <https://ukrainaincognita.com/mista/lahidne-maietok-kornisa>
- Menonitska hromada, s. Halbshtadt (Molochansk) Molochanskoho menonitskoho okruhu / Berdianskoho povitu Tavriiskoi hubernii, 1804-1919). F.89. (Op. 1. Spr. 402. Ark. 1-2). *Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti*.
- Mieshkov, D. (2017). *Zhyttievyi svit prychornomorskykh nimtsiv (1781-1871)*. Kyiv TOV Vydavnytstvo: Klio.

- Protokol zasidannia Tavriiskoi hubernskoi palaty (1804). F.81. Tavriisko-Katerynoslavske hubernske upravlinnia zemlerobstva i zemlevlashtuvannia, m. Simferopol Tavriiskoi hubernii. (Op. 1, Spr. 168, Ark. 6-7). *Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti*.
- Romaniuk M.V. (2002) Zemlerobstvo v menonitskykh koloniiakh Pivdnia Ukrainy (persha polovyna KhIKh st.) *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho unyversytetu, XIV*, 42-46.
- Seitiahiaiev, N. S. (2025). Forma i zhanrova nalezhnist pershoho rozdiluv «Uryvkiv z nohaiskoho eposu» z rukopysnoho zbirnyka "Abu-l-Hazi. Rodovid tiurkiv». *Skhodoznavstvo, 95*, 25–52.
<https://doi.org/10.15407/skhodoznavstvo2025.95.025>
- Skalkovskiy, A. A. (1850). *Opyt statystycheskoho opysanyia Novorossyiskoho kraia: v 2 t. T.1. Odessa : Typ. L. Nytche*.
- Smolii, V.A. (vidp. red.) (2021). *Natsionalne pytannia v Ukraini XX – pochatku XXI st.: istorychni narysy*. Kyiv: Nika-Tsentr.
- Steiplz, D. (2017). Yohann Kornys y osnovanye Berdianskoho lesnychestva. *Pytannia nimetskoi istorii*, 18–21.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pni_2017_2017_6
- Shevchenko, T. (2003). *Zibrannia tvoriv: u 6 t.: T.1. Poeziia 1837–1847 (M. H. Zhulynskiy, Red.)*. Naukova dumka.
- Brandes, D. (1993). *Von den Zaren adoptiert: Die deutschen Kolonien und die Balkansiedler in Neurussland und Bessarabien 1751–1914*. Muenchen, Oldenburg.
- Cornies, J. (1909). *Züge aus seinem Leben und Wirken. Ein ganzer Mann*. Berdjansk.
- Dalos, G. (2014). *Geschichte der Russlanddeutschen. Von Katharina der Großen bis zur Gegenwart*. Verlag C. H. Beck oHG, München.
- Epp, D.H. (1889). *Chortizer Mennoniten. Versuche einer Darstellung des Entwicklungsganges derselber*. Rosental, Chortitza: Selbstverlag
- Epp, I, Dyck, H. L. & Staples, J.R. (2015). *Transformation on Southern Ukrainian Steppe: Letters and papers of Johann Cornies*. Toronto, Buffalo, London.
- Urry, J. (1989). *None but saints: the transformation of Mennonite life in Russia*. Winnipeg: Hyperion Press Limited. p. 111.

Дата надходження до редакції 01.12. 2025
Ухвалено до друку 10.12.2025

CC Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)